

την αντιμετώπιση της μαρξιστικής θεωρίας της τέχνης ως μονόπλευρης και χωρίς πειστική ερμηνευτική επάρκεια. Ο Γ. Μουρέλος αποτιμάται ιδιαίτερα θετικά για τη σημαντική συμβολή του στην νεοελληνική αισθητική. Ο Β. Τατάκης παρουσιάζεται να επεξεργάζεται μια ιδεαλιστική ερμηνεία της δημιουργικής διαδικασίας. Οι απόψεις του Ε. Μουτσόπουλου, σχετικά με τις παραδοσιακές και σύγχρονες αισθητικές κατηγορίες, δέχονται μια θετική και συνετή κριτική εξέταση. Τέλος, αναλύονται διεξοδικά και αποτιμώνται οι θεμελιώδεις απόψεις του Τερζάκη για την τραγωδία και την αντίληψη του τραγικού.

Ένας τόμος αυτού του εύρους και της ποιότητας μπορεί μονάχα να είναι το αποτέλεσμα επίπονης εργασίας. Ο πολυποίκιλος χαρακτήρας και το πλήθος των στοιχείων και ιδεών, που χρησιμοποιήθηκαν από τόσους πολλούς και διαφορετικούς διανοούμενους, οι οποίοι επηρεάστηκαν από πολλές και διαφορετικές φιλοσοφικές παραδόσεις και σχολές, παρουσίασαν ανυπέβλητες δυσκολίες στο στάδιο της ταξινόμησης και επεξεργασίας που μόνο ένας μελετητής των ικανοτήτων και της πολυμάθειας του καθηγητή Δ. Ανδριόπουλου μπορούσε να ξεπεράσει και να επιβάλει τάξη εκεί που δεν υπήρχε καθόλου. Πιστεύω ότι ως ερευνητική εργασία στο, λίγο γνωστό ακόμη, αλλά ιδιαίτερα σημαντικό, κεφάλαιο της πνευματικής μας ιστορίας, που λέγεται σύγχρονη Ελληνική αισθητική, το βιβλίο αυτό είναι ορόσημο· ως μια ανάλυση και αξιολόγηση των εννοιών, των ιδεών και των προβληματισμών που κυριαρχούν στα κύρια αισθητικά και πολιτιστικά ρεύματα της σύγχρονης Ελλάδας, τη θεωρώ επιπλέον ως αναγκαία για την κατανόηση και των νεοελληνικών φιλοσοφικών τάσεων, που με τη σειρά τους έχουν βοηθήσει να σχηματίσει το συγκεκριμένο έργο. Και στα δύο ο καθηγητής Δ. Ανδριόπουλος έχει κάνει ύψιστη προσφορά.

JOHN P. ANTON
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
SOUTH FLORIDA UNIVERSITY
ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝ ΜΕΛΟΣ
ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

GERHARD PODSKALSKY: *Griechische Theologie in der Zeit der Türkenherrschaft (1453-1821)* Die Orthodoxie im Spannungsfeld der nachreformatorischen Konfessionen des Westens. München, Beck, 1988, σελ. 439.

Ο συγγραφέας είναι γνωστός και από άλλες ιστορικές μελέτες του για την ορθόδοξη θεολογία και σε αυτό το βιβλίο εξετάζει την ιστορία της ελληνικής θεολογίας στην εποχή της Τουρκοκρατίας με κύριο σημείο αναφοράς τις διαφοροποιήσεις και τις αντιπαραθέσεις της ελληνικής θεολογίας έναντι των δυτικών χριστιανικών όμολογιών και εντάσεων, όπως αυτές διαμορφώθηκαν μετά τη μεταρρύθμιση. Η συγκεκριμένη αρχή που καθοδηγεί την έρευνα είναι το ερώτημα της μεθόδου στη θεολογία. Ο συγγραφέας συμπεραίνει ότι η ελληνική ορθόδοξη θεολογία, αν και σε κάποια εποχή υποστήριξε τον άριστοτελισμό, δεν κατόρθωσε να λύσει το πρόβλημα της μεθόδου, στο οποίο η καθολική θεολογία πρόσφερε λύση με ό,τι ονομάζεται «σχολαστική σύνθεση». Ίσως αυτό το συμπέρασμα να αποτελέσει το ξναυσμα για τη θεολογική, φιλοσοφική

καί κοινωνιολογική συζήτηση για τά στοιχεΐα καί τά όποΐα όδηγοΐν ΐσως τήν όρθόδοξη θεολογία τοΐ έρμηνευτικοΐ καί τοΐ πρακτικοΐ λόγου, τά όποΐα διασώζει ή όρθόδοξη παράδοση σέ μιά διαφοροποιημένη θεώρηση τοΐ ζητήματος τής μεθόδου. Βεβαΐως ή έπιλογή τών κειμένων (έξετάζονται μόνον τά κείμενα τής δογματικής) καί οί κρίσεις τοΐ συγγραφέα για τήν έλληνική όρθόδοξη θεολογία (π.χ. οί επιδράσεις τής καθολικής θεολογίας στό έργο τοΐ Νικοδήμου 'Αγιορείτου, τίς όποΐες διαπιστώνει ό συγγραφέας) μποροΐν νά προκαλέσουν καί άντιρρήσεις, για τίς όποΐες θά περιμένουμε τή γνώμη τών ειδικών στα θεολογικά ζητήματα.

Πρέπει όμως νά έπισημανθεΐ ότι τό βιβλίο προσφέρει τό πανόραμα τεσσάρων αΐώνων. Συνεπώς άποτελεΐ σημαντική συμβολή καί στην ιστορία τοΐ νεοελληνικοΐ πολιτισμοΐ καί ενδιαφέρει καί τήν ιστορία τής νεοελληνικής φιλοσοφίας. "Αν καί ή νεοελληνική φιλοσοφία δέν άποτελεΐ τό κύριο θέμα τοΐ βιβλίου, όμως ό συγγραφέας λαμβάνει ύπόψη ότι καί κατά τήν τουρκοκρατία ή έλληνική θεολογία καί ή έλληνική φιλοσοφία έχουν κοινή ιστορία. "Ετσι ό συγγραφέας άναδεικνύει καί τήν κοινή πορεία καί τή διαμάχη θεολογίας καί φιλοσοφίας. Οί άρνητικές ιστορικές συγκυρίες, ή κρίση τοΐ δυτικο-ευρωπαϊκοΐ κοσμοειδώλου μέ τήν εμφάνιση τοΐ διαφωτισμοΐ καί μέ τήν εξέλιξη τής νεώτερης έπιστήμης, ή δικαιολογημένη ιστορική άνασφάλεια τής έλληνικής θεολογίας καί ή κριτική στις διαφοροποιήσεις τοΐ δόγματος όδήγησαν στη δραματική σύγκρουση θεολογίας καί φιλοσοφίας, θεολογίας καί έπιστήμης. "Οπως διαπιστώνει ό συγγραφέας, κατά τόν 18ον αΐώνα ή έλληνική όρθόδοξη θεολογία δέν άντιπαρατίθεται μόνον στις δυτικές χριστιανικές όμολογίες, αλλά καί στόν διαφωτισμό καί στην έπιστήμη, όπως άλλωστε έπραξε για δικό της λογαριασμό καί ή καθολική θεολογία. "Ο συγγραφέας συμπεραΐνει ότι ή έριδα τοΐ 18ου αΐώνα για τό νεοελληνικό άριστοτελισμό έδειξε ότι ή έλληνική θεολογία δέν ήταν διατεθειμένη νά δεχθεΐ μιά συνάντηση μέ τή φιλοσοφία. "Αν εξετάσουμε τό θέμα, θά διαπιστώσουμε ότι ό συγγραφέας έχει δίκαιο. Τό έρώτημα όμως είναι ως ποΐόν βαθμό ή στάση τής έπίσημης 'Εκκλησίας στόν 18ον αΐώνα προσδιοριζόταν άπό τήν πραγματιστική λογική τής τότε ιστορίας τοΐ έλληνισμοΐ, ποιά ήταν ή καθαρώς θεολογική συνιστώσα τής έριδας, σέ ποιά σημεία ή έριδα άντικατοπτρίζει τήν έριδα για τήν «ευρωπαϊκή νεωτερικότητα» (για τήν "europäische Moderne") καί κατά πόσον έλειψε ή πρακτική λογική κρίση. Μόνον μιά εξέταση αυτών τών στοιχείων θά καταστήσει σαφές αν αυτή ή συνάντηση άποτελεΐ ένα αίτημα τοΐ νεοελληνικοΐ πολιτισμοΐ. "Αν ληφθεΐ ύπόψη ή άρνητική ιστορική συγκυρία, είναι ΐσως δύσκολο νά κριθεΐ ποιά όμάδα είχε άπολύτως δίκαιο: εκείνοι οί κληρικοί καί λαϊκοί πού άγωνίζονταν για τή διάδοση τής νεώτερης φιλοσοφίας καί έπιστήμης μέ τή συνείδηση ότι αυτές άποτελοΐν έγκόσμιες δραστηριότητες τοΐ άνθρώπου, ή εκείνοι πού άπέρριπταν άσυζητητί κάθε ένασχόληση μέ ό,τι όνομαζόταν ή θεωροΐνταν «δυτικό». Είναι φανερό ότι αυτή ή άντιπαράθεση ύπερβαΐνει τήν έρευνα τής ιστορίας τής θεολογίας καί μετατρέπεται σέ ένα πρόβλημα φιλοσοφίας καί θεωρίας τοΐ πολιτισμοΐ, ή όποΐα πρέπει νά μάς πείσει νά μάθουμε νά ζοΐμε μέ τήν ζωντανή κληρονομιά τοΐ ευρωπαϊκοΐ πολιτισμοΐ. Σέ αυτήν τήν κληρονομιά άνήκουν ό έλληνικός πολιτισμός, ή χριστιανική παράδοση μέ τίς άντιπαραθέσεις της καί τά κοινά στοιχεΐα της, καθώς καί ό,τι όνομάζεται «ευρωπαϊκή νεωτερικότητα» μέ τίς καινοτομίες της καί μέ τίς άδυναμίες της. "Επιβάλλεται συνεπώς ό κριτικός διάλογος, πού θά στηρίζεται στη γνώση τής ιστορίας.

Χωρίς άμφιβολία ό καθηγητής Podskalsky κατέβαλε ιδιαίτερο μόχθο για νά άνασυγκροτήσει τήν ιστορία τής έλληνικής θεολογίας, για νά παρουσιάσει πρόσωπα καί κεί-

μενα, και να συμβάλει έτσι στη διαμόρφωση σαφέστερης εικόνας για το νεοελληνικό πολιτισμό και για τη συνάντησή του και την αντιπαράθεσή του προς την υπόλοιπη ευρωπαϊκή παράδοση. Πρέπει να σημειωθεί ότι ο συγγραφέας αξιοποιεί πλήθος μελετών και πηγών που είναι δυσεύρετες ή και ανέκδοτες, και παρέχει σε κάθε περίπτωση πλούσια τεκμηρίωση. Ο συγγραφέας επισυνάπτει στην έρευνά του και βιβλιογραφικές προσθήκες, οι οποίες μπορούν να συμπληρωθούν με αναφορά και ορισμένων μελετών για τη νεοελληνική φιλοσοφία. Ίσως για τη φιλοσοφούσα θεολογία του Δούγκα θα μπορούσαν να γίνουν ορισμένες διαφοροποιήσεις, διότι ο Δούγκας ακολουθεί τον Schelling και ως προς τη διαλεκτική και ως προς τη φιλοσοφία της φύσης, και όχι τόσο τον διαφωτισμό.

Θά υπενθυμίσω ότι το 1988 κυκλοφόρησαν δύο σημαντικά έργα για την ιστορία του ελληνικού πολιτισμού κατά την εποχή της τουρκοκρατίας: στο Μόναχο κυκλοφόρησε το βιβλίο του G. Rodskalsky, *Η ελληνική θεολογία κατά την τουρκοκρατία (1453-1821)*. Στην Αθήνα εξεδόθη ο πρώτος τόμος (ο δεύτερος κυκλοφόρησε το 1989) του έργου του Ν. Ψημμένου, *Η ελληνική φιλοσοφία από το 1453 ως το 1821*, το οποίο περιλαμβάνει επιλογή κειμένων σε ιστορική και συστηματική κατάταξη, έκτενεις εισαγωγές και βιβλιογραφία. Αναμένεται ότι οι μελετητές θα τα εκτιμήσουν όχι απλώς ως συμβολή αλλά ως όρόσημο στην έρευνα της ιστορίας του ελληνικού πολιτισμού.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ
ΑΝΑΠΛΗΡΩΤΡΙΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ε.Ν. Πλατή, *Τοποθετήσεις. Δοκίμια. «Οι Εκδόσεις των Φίλων»*, Αθήνα 1990, σελ. 272.

Ο δοκιμιακός λόγος του Ε.Ν. Πλατή είναι από τα ευγενή μέταλλα πολυχρόνιας καμινείας. Αυτό οφείλεται όχι μόνο στη μακρά αναστροφή του συγγραφέα με τα κλασικά κείμενα, αλλά και στη μάχιμη θητεία του στις προφυλακές της εκπαίδευσης. Φυσικά υφέρπει και το μεράκι. Στοιχεία που προσδίνουν στους στοχασμούς του αυθεντικότητα και παρρησία. Η ωριμότητα είναι έκτυπη. Ο διαυγής ορίζοντας μιας ελληνοκεντρικής βιοθεωρίας περιβάλλει τις «Τοποθετήσεις» ως φωτεινό ιμάτιο. Ως έσωθεν καλή μαρτυρία. Αυτό φαίνεται σ' όλο το εύρος του θεματολογίου. Θέματα που ανταποκρίνονται σε μια σειρά από έντονα ενδιαφέροντα και κλίσεις του συγγραφέα. Προβλήματα Νεοελληνισμού, Αισθητικά και Ποικίλα, απαρτίζουν το ιδεολογικό σύμπαν των «Τοποθετήσεων». Μέσα από τις παραλλαγές των στοχασμών του εξακτινώνεται άλλοτε η ελπίδα κι' άλλοτε η αγωνία του πνεύματος. Είναι η αγωνία κάποιων δυσμικών ωρών. Όταν κυρτώνει η Γλώσσα και λιγοστεύει το φως της ποίησης. Τις στιγμές εκείνες ο δοκιμιογράφος είναι σα να επαναλαμβάνει τον πύρινο στίχο του Ελύτη: «Δώστε μου τη δύναμη να αφαιρέσω από τους μάντεις το δεινό μέλλον».

Οι «Τοποθετήσεις» είναι ένα αμάλγαμα γνώσης και έρωτα. Μια λογική και συναισθηματική πυράκτωση. Διότι ο Ε.Ν. Πλατής είναι το συναμφοότερο. Ο ουμανιστικός λόγος του φρονηματίζει αλλά και στηλιτεύει. Πάντοτε όμως με χαρακτήρα παιδευτικό. Είναι λόγος οξύς και μάχιμος. Μια εναντίωση στις στρεβλώσεις. Μια προσπάθεια εξό-